

Presentació

El racionalisme modern i els seus límits. Davantal

Josep Olesti

Universitat de Girona

josep.olesti@udg.edu

A l'assaig vuitè del llibre segon dels *Essais*, titulat «De l'affection des peres aux enfants», Montaigne sorprèn el seu lector amb un gir inesperat, absent del tractat de Plutarc que, versemblantment, li serveix d'inspiració (*Moralia*, xxxv: *De amore proliis*). És que, després d'haver comentat llargament la tendència natural dels pares a estimar els seus fills, pel simple fet que els hem engendrat, i en virtut del qual «els anomenem uns altres nosaltres mateixos», passa a dir que hi ha un altre fruit produït per nosaltres que no és mereixedor d'una estima menor: «les enfantemens de nostre esprit». És que, dels fills corporals que hem engendrat, en som només el pare o la mare, mentre que els fills del nostre esperit són totalment nostres. I encara més important: el valor que els nostres fills corporals puguin tenir és mèrit seu, perquè la nostra contribució hi ha estat lleugera, mentre que la vàlua dels nostres fills espirituals és tota nostra. Si és natural, doncs, que els pares s'estimin els fills que han engendrat, ho és més encara que s'estimin també els llibres que han escrit. És que aquests han adoptat dòcilment la forma que els hem volgut donar i han acollit sense resistència els continguts que hi hem introduït... I, tanmateix, «habent sua fata libelli». O, per citar el vers sencer del gramàtic llatí Terencià Maure, «pro captu lectoris habent sua fata libelli». És que, com els mateixos *Essais* exemplifiquen, essent com són una transfiguració genial de les obres de Plató o de Plutarc, de Sèneca o de Lucreci, que el precedeixen, que digereixen i que transformen, tots els llibres, un cop sortits del ventre que els ha engendrat, tenen també una vida pròpia i adquireixen un sentit imprevisible, resultat de l'impacte que produeixen en contextos nous i en naturaleses diferents.

Alguna cosa semblant passa amb les etiquetes que els historiadors de la filosofia elaboren per caracteritzar, amb més o menys encert, sistemes i doctrines. És que, com sistemes i doctrines, també elles tenen una data de naixement; també elles responen a inquietuds concretes, a problemes històricament marcats. I, com sistemes i doctrines, també elles es veuen endutes pel vendaval del temps, de manera que, més o menys masegades en ser arrossegades pel torrent de la història, acaben lluny del sentit originari que els havia conferit el qui les va forjar. Una d'aquestes etiquetes és la de «racionalisme». Es tracta, és ben sabut, d'un terme equívoc: a què s'oposa?, a l'irracionalisme?, a l'empiris-

me? El sentit del terme s'ha de precisar, com a mínim, relativament a aquestes dues possibles oposicions. És també, a més a més, una noció que es presta a la simplificació i a la caricatura, que obliga a demanar què és el que la noció comporta (què ignora?, què sacrifica?) Cap racionalista (o, si més no, cap gran racionalista) no ignorarà, per exemple, el valor de l'experiència en la construcció del saber —però sí que en delimitarà la validesa. En aquesta delimitació es juga, ell mateix, el sentit i, possiblement també, el valor.

En tot cas, aquest recull d'articles explora, des de perspectives diferents però amb la vista posada en la qüestió dels seus límits, la validesa de l'etiqueta «racionalisme» com a caracterització de la filosofia de Descartes, de Spinoza, de Leibniz. Raons d'espai ens han obligat a limitar-ho als més grans (amb permís de Malebranche).

Joan Lluís Llinàs s'ocupa de l'assumpte de l'adscripció tradicional de Descartes a la filosofia racionalista, cosa que el duu a definir quin és el significat estricte del terme, susceptible de donar-li un sentit no banal. Això el duu a donar bel·ligerància a la distinció entre racionalisme metafísic, epistemològic i psicològic. La doctrina de la creació de les veritats eternes, amb la consegüent proximitat de Descartes a la teologia negativa, posa un límit a l'adscripció de Descartes al primer; el caràcter imprescindible dels sentits en la constitució de la ciència (que no es pot escriure a priori des d'un despatx), en posa un altre també al segon; quant al racionalisme psicològic, el caràcter finalment incompreensible, encara que innegable, de la unió substancial no nega, sinó que més aviat conspira a refermar-lo a una escala humana en concloure que, al capdavant, la millor forma de vida és aquella que és conduïda per la raó.

L'autor d'aquestes ratlles s'acosta al tema del racionalisme cartesià des d'un altre biaix, que és el que subministra la crítica de Pierre Bayle a Descartes. Sense que sigui necessari decidir quina és la posició personal de Bayle, que també sembla complaure's a avançar emmascarat (*larvatus prodeò*), el cas és que la seva obra detecta en el cartesianisme una dificultat no menor, ja que intenta integrar en un sistema racional un concepte de Déu, concebut com a infinit i omnipotent, que, en realitat, l'impugna.

L'article de Miquel Belrán, dedicat a Spinoza, aborda un assumpte que qüestiona certa concepció espontània d'allò que entenem per racionalisme, i que sembla haver-se encomanat fins i tot a alguns dels més conspicus intèrprets de l'espinozisme. Es tracta de la idea que, en certa manera, les pretensions cognoscitives de la ment han de culminar en el coneixement de les coses particulars. Doncs bé, l'anàlisi acurada de les seqüències demostratives de l'*Ètica* el porta a concloure que, des del moment que la particularitat és determinació i, doncs, imperfecció, queda exclosa tant del coneixement de segon gènere (que, per mitjà de nocions comunes, s'ocupa del mode infinit immediat) com també de la ciència intuïtiva, que consisteix a defugir la trampa imaginativa de la singularitat espaciotemporal.

El treball de Bernardino Orío mostra com els racionalismes de Spinoza i de Leibniz, que s'alimenten d'altres fonts a més de la cartesiana, acaben conduint a posicions molt allunyades de les de Descartes, respecte al qual són,

doncs, al mateix temps, herència i impugnació. En particular, identifica les raons que van dur Spinoza i Leibniz, cadascun a la seva manera, a denunciar les insuficiències, tant des del punt de vista físic com metafísic, de la identificació cartesiana de la matèria amb l'extensió, i que funden la necessitat d'introduir un principi actiu (*conatus; vis*).

A partir de l'anàlisi, fonamentalment, del «Discurs preliminar» de la *Teodicea* leibniziana, i a través de la discussió amb Pierre Bayle a l'entorn de la distinció entre veritats contràries a la raó i veritats per damunt de la raó, Marta de Mendonça obre el camí a ampliar l'abast del racionalisme de Leibniz, que no queda confinat a la lògica tradicional, de matriu aristotèlica, relativa al necessari, sinó que aspira a acollir també una lògica del possible o versemblant, inexcusable quan es tracta de pensar una realitat de la qual es predica la contingència.

El recull es tanca amb la recerca de Maria Ramon Cubells, que s'endinsa en l'estudi de la riquesa de la concepció leibniziana de la sensibilitat (que una visió massa estreta del racionalisme se sentiria inclinada a menystenir), la seva especificitat i el seu paper en l'experiència artística. Una concepció més complexa del que fan pensar la major part de les exposicions habituals, que es limiten a emfasitzar que el sensible és, simplement, intel·lecció confusa; per tant, alguna cosa deficitària. M. R. Cubells remarca que aquest és només un aspecte de la noció, que ha de ser enriquida amb el que el complementa: l'afirmació que es tracta d'un veritable coneixement, és a dir, d'una aportació positiva —cosa que permet plantejar l'assumpte de la pèrdua que suposaria una eventual identificació dels elements distints que *de iure* formen el sensible-confús, de manera que l'augment de distinció, l'increment racional del saber, deixaria rere seu una, mai més ben dit, bella despulla...

En el que deu ser el precedent més antic de la metàfora montaniana dels llibres que hem escrit presentats com els fills que hem donat a llum, Aristòfanes (*Núvols*, 530-532) atribueix a la seva joventut haver hagut de presentar la seva obra sota el nom d'un altre, tot dient que la seva edat no li permetia infantar, que una altra noia la va recollir i se la va afillar, però que d'altres, després, la van pujar i educar generosament (*γενναίως*). Tant de bo aquest recull sigui acollit amb una generositat semblant!